

Debatanmeldelser

Vækket af syndens og idolatriens søvn

OM KORSTOGSTEOLOGI OG KRØNIKESKRIVNING

| CARSTEN SELCH JENSEN: *Med ord og ikke med slag. Teologi og historiskrivning i Henrik af Letlands krønike (ca. 1227)*, Gads Forlag, København 2019, 374 s., 399,95 kr.

Den foreliggende bog er en lettere redigeret udgave af forfatterens disputats ved Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet. Carsten Selch Jensens (CSJ) arbejde følger sig smukt til den række af vigtige og vægtige middelalderhistoriske undersøgelser, som hovedstadens universitetsteologer gennem årene har indstillet til doktorforsvar. CSJ's disputats er dog slet ikke så polemisk anlagt og så proklameret mytenedbrydende som eksempelvis navnebroren C. Breengaards disputats om kirke og kongemagt i Danmarks tidlige middelalder (*Muren omkring Israels Hus: Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*, 1985). Snarere sammenfatter afhandlingen CSJ's mangeårige arbejde og utallige forskningspublikationer om dels Henrik af Letlands *Chronicon Livoniae* (ca. 1227) specifikt, dels mere generelt den baltiske korstogs-sammenhæng, som krøniken er skrevet i. Der henvises undervejs gennem de 370 sider flittigt til forfatterens egne fine arbejder.

Korstogsforskningens historiografiske sejr

Det er ikke noget polemisk værk, CSJ har skrevet, og den manglende (?)kant skyldes måske, at CSJ ikke længere har nogen at polemisere imod eller positionere sig overfor. På sin vis er disputatsen nemlig et udtryk for en overvældende historiografisk sejr, gennemført gennem en række udgivelser siden 1998, hvor CSJ blev en del af et nytænkende og produktivt forskningsfællesskab ved Syddansk Universitet. Her arbejdede CSJ, Ane Bysted, John Lind og Kurt Villads Jensen sammen i et forskningsrådsstøttet projekt om Danmark og korstogsbevægelsen. Projektet arbejdede under det overordnede synspunkt, at det danske rige i middelalderen var præget af korstog og religiøst begrundet

krigsførelse – helt på linje med øvrige europæiske riger – men at dette fænomen var voldsomt underbelyst i den hidtidige historieskrivning, hvorfor en del af projektets tidlige udgivelser også har et tydeligt historiografisk-polemisk sigte. Af vægtige udgivelser kan umiddelbart anføres forskningsgruppens fælles udgivelse *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen* (2004) (engelsk udg. *Jerusalem in the North: Denmark and the Baltic Crusades*, 2012); Ane Bysteds ph.d.-afhandling udkom som *The Crusade Indulgence. Spiritual Rewards and the Theology of the Crusades, c. 1095-1216* (2014); Kurt Villads Jensen disputerede med *Korstog ved verdens yderste rand: Danmark og Portugal ca. 1000 til ca. 1250* (2011). Det fjerde medlem, John Lind, sikrede bl.a. med sin baggrund som slavist, at kvartetten kunne inddrage vigtige perspektiver og forskning fra det østlige Europa, der i slutningen af 1990'erne ikke var oversat og tilgængelig i nær samme grad, som tilfældet er i dag.

Kvartettens arbejde førte til tider heftige diskussioner med sig, også i danske fagtidsskrifter. Anders Bøgghs anmeldelse/debatartikel „Korståge. Om den nyere korstogsbevægelse i dansk historieskrivning – samt en anmeldelse“ (*Historisk Tidsskrift*, 108,1 s. 175-187) rejser således en skarp kritik af både resultater og den forskningsmæssige tilgang, som medlemmer af kvartetten udøvede. Faktum er imidlertid, at gruppens arbejde igangsatte og cementerede en tænkning om dansk middelalderhistorie, som influerede mange, herunder også denne anmelder. I dag vil ingen seriøse historikere skrive dansk eller nordisk middelalderhistorie uden at inddrage eller i det mindste diskutere korstogene mod først venderne og siden esterne som en del af et omfattende europæisk fænomen. At tage krig og religion seriøst som samfundsforandrende kræfter, og at bringe dansk middelalderhistorie ud af en snæver national ramme var også en del af kvartettens dengang opsigtsvækkende program. Det forekommer ganske indlysende i dag, men det gjorde det langt fra i slutningen af 1900-tallet.

Den foreliggende afhandling indeholder alt det, man forventer af den akademiske disputatsafhandling – og mere til. *Stand der Forschung* er fremstillet klart og tydeligt, teoretisk inspiration, metode og problemstilling er lagt frem i et indledende kapitel. Analysen er grundig og dybtgående. Et særdeles detaljerigt og dog stadig syntesepreget kapitel afklarer fornemt den historiske scene og hele kontekst for afhandlingens egentlige analyse. I fem indtrængende kapitler analyserer CSJ dernæst forskellige aspekter af den korstogsteologi, der løber som en strøm, en subtekst under den kronologisk organiserede historiske fremstilling af missionen i Baltikum, som er Henrik af Letlands krønike.

Dele af, hvad jeg vil komme ind på i det følgende, fremførte jeg mundtligt som opponenter *ex auditorio* ved disputatsforsvaret d. 19. maj

2017. Her kunne kropssprog og stemmeføring hjælpe til at overbevise tilhørerne om – håber jeg – at jeg faktisk sætter denne afhandling endog meget højt. Jeg er således enig et meget langt stykke af vejen i de analyser og resultater, CSJ trækker frem af en tekst, som vi begge har et indgående forhold til. I tråd med konventionerne i forbindelse med disputatsforsvar skal jeg ikke desto mindre i det følgende rejse en række kritikpunkter af CSJ's afhandling, som forhåbentligt kan bidrage til fortsat diskussion og udforskning af Henrik af Letlands fascinerende krønike.

Henrik af Letland og de baltiske korstog

Den tyske præst Henriks *Chronicon Lyvoniae* fra 1227 er den mest omfattende og vigtigste kildetekst til vores viden om den korstogsindsats, der med forskellige aktører i hovedrollerne udspillede sig i det middelalderlige Livland og Estland. Som bekendt faldt Dannebrog jo „fra himlen ned“ under Valdemar 2. Sejrs korstog til Estland i 1219. Selvom det nærmest vælter ned med himmelsk hjælp i de middelalderlige korstogskrøniker, nævner Henriks krønike dog ikke Dannebrog's himmelfald. Derimod gør han en del ud af selve slaget ved Lyndanis, nok især fordi slagets forløb – hvorunder kun tilfældigheder skærmede kongen mod at blive slået ihjel af de hårdt kæmpende estere – kunne bruges af Henrik til at så tvivl om den danske konges reelle magt og ret til Estland. Også i andre sammenhænge underspiller den tyske krønikeskriver bevidst andre korstogsaktørers betydning og handlinger. Man bør således (også) læse Henriks krønike som et partsindlæg i en politisk magtkamp om herredømmet over de tvangsomvendte baltere. I denne magtkamp var den danske kongemagt i konkurrence med først og fremmest den særdeles entreprenante Albert von Buxthövden, biskop *in absentia* i 1198 (og altså krønikeskriverens kirkelige chef) og nominelt grundlægger af byen Riga. Og Albert fremstår da også som den absolut mest betydningsfulde aktør. Således er krønikens hele struktur organiseret omkring Alberts episkopat og Riga-kirkens udvikling: De to første, meget korte, bøger er viet til de to første biskopper, Meinhard og Bertold, mens tredje bog indledes med Alberts valg til biskop i 1198 og følger hans og Riga-kirkens strabadser under den voldelige kristning af Livland frem til fjerde og sidste bog, hvor korstogserobringen fra 1208 vender sig mod Estland. Hvert kapitel i disse to bøger er organiseret omkring et år i Riga-kirkens liv og virke, hvor Alberts konsekration udgør tidsregningen.

Fra sin ankomst i Livland i 1200 i spidsen for en større korstogshær og frem til sin død i 1229 havde Albert enorm indflydelse i hele

regionen. Gennem nærmest årlige prædikenkampagner i det nordtyske område, hvor Albert selv stammede fra, samlede biskoppen skarer af voldsparate og ærgerrige tyske riddere, som blev indrulleret til tjeneste oftest af et års varighed og med udsigt til at vinde deres sjæls salighed, skulle de miste livet i biskoppens og de militante kristnes kamp for at overvinde, underlægge og omvende de hedenske baltere. Ganske i tidens ånd var Albert (med-)stifter af en militær ridderorden, som, indtil den blev opslugt af den større Tyske Orden efter et voldsomt nederlag i 1236, fungerede som et beredent elitekorps i tjeneste for biskoppens og, i stigende grad, egen sag. Såvel Alberts som den danske konges indsats blev løbende, omend i varierende grad, understøttet af pavelig anerkendelse og flere håndfaste privilegier. Deltagerne blev, stadig i varierende omfang, tilbudt aflad for deres synder, som det også var tilfældet ved periodens korstog mod mere berømte adresser. Efter ankomsten ca. 1184 af den første missionsbiskop Meinhard – i øvrigt sammen med nordtyske købmænd; militant religion og merkantile interesser var langt fra hinandens modsætninger i de baltiske korstog – militariseredes missionen ganske hurtigt (en udvikling, som CSJ i tidligere udgivelser har ført overbevisende argumentation for, og som også er medtaget her, s. 133-144). De hedenske stammer blev nærmest en for en overvundet henover den årrække, Henriks krønike dækker, afsluttende med undertvingelsen af de sidste oprørske Öselboere i Rigabugten omkring 1227. Livland og Litauen var dog stadig scene for korstog helt op i 1400-tallet. Krigsførelsen under de baltiske korstog fulgte et ganske bestemt mønster, som det tydeligt læses i Henriks krønike: Med militær overlegenhed kunne de første hedenske stammer overvindes og underkastes „kristenhedens åg“ og „de kristnes love“ („iugum christianitatis“; „iura christianorum“). De kristnes love omfattede også militær tjeneste, og de undertvungne stammer kunne således efterfølgende rekrutteres som hjælpetropper i en fortsat „udryddelse af hedenskabets vildfarelse og udvidelse af grænserne for den kristne tro“, som det hedder i et brev fra pave Innocens 3. til Valdemar Sejr i 1209 (*Diplomatarium Danicum* 1:4; 162). Jævnligt gjorde balterne dog oprør, afsvor sig deres nye tro og gik til kamp mod deres nye overmagt. Apostasi var i en korstogssammenhæng imidlertid et virkeligt godt argument for gengældelsesaktioner: Beredne og velbevæbnede kristne riddere kunne nu overfalde baltiske landsbyer, slå mændene ihjel, bortføre kvinder, børn og husdyr, brænde marker af og landsbyer ned til grunden og stadig være sikker på guddommelig velvilje. Efterfølgende fredsforhandlinger resulterede ofte i hårde vilkår for de overvundne og såede selvfølgelig kimen til nye oprør. Henriks krønike er også et vidnesbyrd om den systemiske vold, som udgjorde de baltiske korstog.

Frelsheshistorie og grundlæggelsesfortælling – to teser

Genstanden for CSJ's disputats er således særdeles velvalgt, og afhandlingen kommer da også ovenpå en voldsom international interesse gennem de senere år for at studere de baltiske korstog og herunder selvfølgelig også Henriks afgørende krønike. Således er Alan Murrays (red.) to antologier *Crusade and Conversion on the Medieval Baltic Frontier 1150-1500* (2001) og *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier* (2009) sammen med Marek Tamm, Linda Kaljundi og Carsten Selch Jensen (red.), *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier* (2011) uomgængelige standardværker i dag. Alle tre værker indeholder vigtige bidrag af også danske historikere, inklusiv naturligvis CSJ selv. Henriks krønike foreligger i øvrigt i tysk, engelsk, estisk, lettisk, litauisk, finsk, russisk og italiensk oversættelse. Men endnu ikke i en dansk. Mon ikke CSJ kunne tage denne opgave på sig?

Afhandlingen opstiller to hovedteser. CSJ argumenterer for, at Henriks krønike må læses som hellig historie: Krøniken etablerer Baltikum som en del af Guds overordnede frelsesplan og Riga som områdets religiøse og politiske centrum. Det hellige er til stede i den unge Riga-kirkes repræsentanters handlinger, og i stil med øvrige krøniker fra perioden kan Henriks krønike altså læses som både *providential history* og en *foundational story*, for nu at anvende begreber fra dele af den bredt internationale korstogs- og krønikeforskning, der ligger som bund under CSJ's værk – bibliografien fylder hele 20 sider.

Disputatsens anden hovedtese er noget mere specifik og en del mere uklart fremført. CSJ argumenterer i sit indledende kapitel for, at pave Honorius 3.s missions- og korstogspolitik kan læses afspejlet i Henrik af Letlands krønike. Honorius 3. (1216-1227), som i nogen grad har stået i skyggen af sin forgænger, den unge, dynamiske og noget mere kendte Innocens 3. (1198-1216), er i de senere år blevet genstand for fornyet interesse. Således har Iben Fonnesberg Schmidt i sit værk om den pavelige korstogspolitik i Baltikum, *The Popes and the Baltic Crusades, 1147-1254* (2006), og i artikelform vist, hvordan Honorius opprioriterede korstogene som missionsredskab i Baltikum, bl.a. ved at udvide paletten af privilegier, der blev givet til deltagerne. Innocens var noget mere tilbageholdende på dette punkt, givetvis af frygt for, at en spredning af kræfterne ville tage fokus væk fra Det Hellige Land. En væsentlig del af Fonnesberg Schmidts argumentation går på, at pavemagten i meget høj grad agerede *reaktivt* i forhold til udviklingen i Baltikum, helt frem til netop Honorius, som bl.a. sendte sine egne diplomatiske missioner til Baltikum for at tøjle en lidt for uafhængig Riga-biskop, der ønskede sit sæde ophøjet til status af ærkesæde. Det fik han ikke lov til.

CSJ anvender således Fønnesberg Schmidts resultater ganske innovativt, når han når frem til, at „Meget tyder derfor på, at Henrik søgte at tilbageføre nogle af disse holdninger fra Honorius' side til den tidligere missionsfase i Livland“ (s. 113), angiveligt for at sikre netop Riga-kirken legitimitet (over for hvem?) på missionsmarken. Den nære sammenhæng mellem Honorius' politik og Henriks legitimeringsforsøg står imidlertid ikke klart for denne anmelder: Havde Honorius blot videreført sine forgængeres missions- og korstogspolitik, ville Henrik vel stadig have haft behov for at legitimere Riga-kirkens indsats, betydning og krav gennem sin tekst. Ydermere synes denne tese faktisk at svække CSJ's eget vigtige analyseresultat, nemlig at missionen i Baltikum faktisk militariseredes ret tidligt, dvs. allerede under den første biskop Meinhard. Det er en opfattelse, som er stærkt argumenteret igennem både her og i tidligere tekster fra CSJ's hånd, og som står i modsætning til ældre forsknings opfattelse af, at militariseringen først tog fart under den anden missionsbiskop Bertolds kortvarige tjeneste, der endte, da han blev skåret i småstykker af hedningene i 1197. Derfor: Hvis Henriks fremstilling af de første missionsår med den militarisering, CSJ selv har analyseret frem i teksten, faktisk blot afspejler en „tilbageføring“ under hensyntagen til Honorius 3.s nye missions- og korstogspolitik, betyder det så, at den tidlige mission alligevel ikke var så aggressiv, som CSJ lader os forstå?

CSJ skriver, at dette forhold skal underkastes en nærmere undersøgelse i de følgende kapitler, og tesen genfremsættes da også efterfølgende, men nogen reel undersøgelse bliver der faktisk aldrig rigtig tale om; dertil er henvisningerne til Honorius' politik alt for generiske. Se fx formuleringerne ss. 136, 145, 176, 198-99, 238 (m.fl.), hvor der snarere er tale om, at CSJ anser sin egen tese som delvist påvist, når han analyserer forskellige dele af Henriks tekst.

Tesen efterlader i det hele taget denne læser noget undrende: Er tesen overhovedet vigtig for en forståelse af Henriks krønike, og hvad ville en bekræftelse af tesen betyde? Der er i forvejen ingen grund til at tvivle på, at Henriks krønike er skrevet med den tydelige tendens at legitimere Albert af Rigas regime. Dette fremgår med al ønskelig tydelighed bl.a. af Henriks eget kapitel 25, hvor krønikeskriveren kokser manisk ud i en nærmest frådende, prædikenlignende tekst, hvor samtlige af Riga-kirkens modstandere, kristne som hedenske, i den grad får tørt på. Formasteligheden i deres opposition bliver kun gjort tydeligere af, at samtlige af Riga-kirkens fjender enten er rejst ydmygede hjem eller har fået en ynkelig død.

Komparation – eller bare nyttig sammenligning?

Det er måske for meget at forlange, at en disputats som den foreliggende også skal kigge ud over sit centrale objekt for at inddrage andre samtidige, lignende værker i analysen. Ikke desto mindre er det, hvad CSJ selv hævder at gøre (s. 18-19). To hovedgrupper af tekster vil blive inddraget for at „undersøge, hvor typisk han [Henrik] er i sin fremstilling af missionsprocesserne“. Den ene hovedgruppe af tekster, som skal inddrages, er de „lokale“ krøniker af Adam af Bremen (ca. 1075), Helmold af Bosau (omkring 1167), Saxo Grammaticus (ca. 1208) og Arnold af Lybæk (ca. 1209). Den anden hovedgruppe består af tekster, som „tematisk og kronologisk“ ligger tæt på Henriks tekst, men er skrevet i en anden geografi. Det er tekster af Villehardouin (ca. 1207) om det fjerde korstog til Konstantinopel, Peter af Vaux-de-Cernay om de albigniske korstog i Pyrenæerne (ca. 1212-1218) og Oliver af Paderborns *Historia Damiatina* om det femte korstog (ca. 1221-1222) til Egypten. CSJ hævder, at de nævnte tekster repræsenterer „typiske skildringer af krig, korstog og mission både i et diakront og et synkront perspektiv“ (s. 19).

Problemet med dette udsagn er ikke, at det nødvendigvis er forkert, men snarere, at det ikke gøres klart, hvori det „typiske“ i de anførte tekster består. Undervejs i afhandlingen henviser CSJ flere gange til de nævnte tekster, men det gøres oftest de steder, hvor teksterne understøtter CSJ's egen tolkning af Henriks typiske måde at fremstille sin udgave af frelseshistorien på. Kapitel 4, hvor de nordlige krøniker bringes ind i en sammenligning med Henrik, er dog en undtagelse her, idet Adam, Helmold og Saxo viser sig at beskrive deres hedninge noget anderledes end Henrik. Forskellen forklares med, at de tre nævnte skriver „tilbageskuende“, mens Henrik omvendt står midt i forandringen (s. 153). Nogen sammenhængende og konsistent komparation er der ikke tale om. Dette påvirker ikke de resultater, som CSJ når i afhandlingen, men en skarpere redaktion havde måske fået CSJ til at skære komparation helt ud som en målsætning for afhandlingen.

Henrik af Letlands tekstgrundlag

Spørgsmålet om komparation rejser, sammen med de to teser, et vigtigt spørgsmål om, hvilke tekster Henrik overhovedet kan have haft adgang til i den lille landsby Papendorf (lett. Rubene), Henrik blev præst for i 1208, tre år efter sin ankomst til Livland? Enkelte prægnante udsagn i krøniken gør det rimeligt at overveje, om Henrik kan have haft lejlighed til at kaste et blik på eksempelvis nogle af Innocens 3.s breve til aktørerne i området. Således optræder det sjældent anvend-

te bibelske monster Behemoth (fra Jobs Bog kap. 40) både i Henriks krønike og i et brev fra Innocens 3. i 1204 til ærkebiskop Hartwig 2. af Hamburg-Bremen, hvori paven opfordrer ærkebiskoppen til at støtte biskop Albert af Rigas arbejde. Ligeledes anføres Behemoth i det ovenfor omtalte brev til Valdemar Sejv (fra 1209). Stadig er det dog, som CSJ også anerkender, oftest komplet umuligt at påvise direkte lån fra bestemte tekster. Inspiration fra andre må fremsøges på anden vis end ved direkte tekstlån og kan under alle omstændigheder nok kun påvises tentativt.

Netop Henrik af Letlands kildeanvendelse har fyldt en del i forskningen, omend diskussionerne her især har drejet sig om krønikeskriverens latinkundskaber. Ældre forskning mente, at Henriks ret ligefremme latin pegede mod en ikke synderligt belæst skribent, som fik sin væsentligste inspiration fra de liturgiske håndbøger, han havde brug for at konsultere for at udøve sin præstegering. Dette er et synspunkt, som stort set er forladt i dag, og snarere end at diskutere hvor god eller dårlig latinist Henrik var, fokuserer forskningen nu mere på selve krøniketekstens indhold og organisering, og på hvordan forfatteren anvender eksempelvis bibelske forlæg.

Henrik af Letlands bevidste bibelbrug

Dette er en udvikling, CSJ med denne disputats skriver sig fuldt ind i. Disputatsens første tese, at krøniken skal læses som hellig historie, danner afsæt for en række kapitler, hvor netop krønikeskriverens anvendelse af bibelske forlæg til at håndtere sine omgivelser i en teologisk og historisk sammenhæng står i centrum for analysen. CSJ abonnerer åbent på den estiske forsker Jaan Undusks forståelse af Henrik som en meget bevidst bibelbruger. I kombination med Lars Boje Mortensens opfattelse af, at middelalderlige forfattere ofte „semiotisk imiterede“ (men netop ikke kopierede) ældre tekster (Boje Mortensen fokuserer især på romerske, antikke tekster), danner dette et meget stærkt grundlag for CSJ's analyser af Henriks krønike. CSJ skriver sig også i denne sammenhæng ind i en levende, international diskussion. Denne skribent mangler dog Elizabeth Lapina og Nicholas Mortons (red), *The Uses of the Bible in Crusader Sources* (2017), som kunne have givet et komparativt indblik i andre tekstanalyser inden for samme tema. Men punktummer skal sættes, og den anførte udgivelse er givetvis kommet for sent i forhold til CSJ's færdiggørelse af sit disputatsarbejde.

Afhandlingens kapitel 1 fremlægger de omtalte teser og det hele forskningsmæssige teoretiske og metodiske underlag. Undervejs tages dygtigt og overbevisende stilling til en lang række spørgsmål om de

baltiske korstog og Henriks krønike; nogle af disse emner er drøftet ovenfor. Kapitel 2 behandler konteksten for krig, korstog og mission i Østersøregionen frem til 1227, som er krønikens sluttidspunkt. Og med kapitel 3 indledes så afhandlingens fem tematiske analyser. Kapitel 3 adresserer krønikens indledende tema om missionen som Guds værk: Gud greb ind i historiens gang ved at igangsætte den baltiske mission og dermed blev også denne fjerne geografi en del af en overordnet frelsesplan. De primære aktører i krønikens to første bøger, biskopperne Meinhard og Bertold, anskues som proto-helgener i den forstand, at deres handlinger har været påvirket af bibelske forbilleder (s. 144-145). Herigennem sikres den kristne indsats også i dette område en vigtig legitimitet; missionen kan videreføres sikkert under Albert. Også krigen som metode er legitim, idet de omvendte livlændinge ved deres apostasi har nedkaldt tvangen over sig; ganske i overensstemmelse med tidens korstogsteologi i øvrigt.

Henrik af Letlands etnografi

Kapitel 4 vender så blikket mod de „etnografiske“ elementer i Henriks krønike og de fjendebilleder, han skaber af såvel hedninge som østkristne, de hedenske modstanderes religiøse forestillinger, et muligt hedensk gudepanteon og den øjensynlige mangel på et hedensk præsteskab.

I Henriks optik levede de indfødte i løgnens tilstand, fordi deres guder var løgnagtige. Ja, de var end ikke guder, men blot dæmoner, og denne degradering er ifølge CSJ et typisk træk ved de middelalderlige missionskrøniker (og altså også Adam og Helmold), som tjener til at fraskrive hedninge og kristne modstandere i det hele taget enhver legitimitet. En vigtig opgave for de kristne missionærer og korsfarere var da at omstyrte de fysiske tegn på denne dæmoni, helligsteder med træskulpturer, hellige lunde og andre naturfænomener, som var blevet gjort til genstand for den hedenske „perfide afgudsdyrkelse“ („ydola perfida“). Den hedenske ritus omfattede, ifølge Henrik, også ofring af dyr og mennesker. Og ifølge CSJ var Henrik hermed på linje med de øvrige missionskrøniker, som også omtaler ofringer af både mennesker og dyr.

Carsten Selch Jensens etnografi og Henriks forhold til virkeligheden

Imidlertid sker der nogle glidninger i CSJ's tekst, mellem analyse af Henriks narrativ og den omgivende faktiske virkelighed, som CSJ også gerne vil sige noget om. I hvert fald denne læser bliver bragt i tvivl om, hvorvidt CSJ mener, at Henrik er et sandhedsvidne hér, eller om han blot „placrer sig indenfor en på alle måder velkendt rammefortæl-

ling i kristne missionsberetninger”? Således skriver CSJ selv, at i „ingen af disse beretninger står det eksplicit, at de torturerede fanger blev dræbt som ofre til de hedenske guder, men det er dog overvejende sandsynligt, at det er det, der faktisk skete“ (s. 165). Overvejende sandsynligt? Måske blev de kristne fanger blot slået ihjel som en (terroristisk) del af krigshandlingerne, på samme måde som de kristne hære ofte dræbte deres fanger?

Det er et vældig svært felt at manøvrere i, når de hedenske samfund alene kan belyses gennem kristne tekster. CSJ's store fortjeneste er at blotlægge den subtekst, der løber under Henriks krønike, og det gør han godt og grundigt. Men forholdet mellem denne subtekst og den omgivende realitet i Baltikum, herunder de hedenske trosforhold, ritualer og hele samfundsforhold, er fortsat uafklaret, blandt andet fordi Henrik er så spundet ind i sin tekst, som tilfældet er. Hvad skal vi f.eks. stille op med historien om 50 litauiske kvinder, der begår kollektivt selvmord for at blive forenet med deres myrdede mænd efterfølgende? (s. 169). Hvor går grænsen mellem Henriks subtekst og den realitet, der var baltisk hedenskab? Et lignende spørgsmål kan rejses, når CSJ når frem til, at Henrik på grund af sin nærhed i tid afholdt sig „fra at identificere, navngive og dermed anerkende et hedensk præsteskab – formodentlig af frygt for at tilkende dem bare den mindste smule autoritet“ (s. 176). Her synes det dog snarere at være CSJ's egen subtekst, der løber i pennen: Måske var der slet ikke noget præsteskab blandt de estiske hedninge? Meget tyder jo på, at de religiøse opgaver i det baltiske hedenskab kunne varetages af andre end en særlig religiøs kaste, hvilket givetvis har forvirret en mand som Henrik, der opererede inden for en tydeligt hierarkisk og specialiseret religiøs struktur.

Det ville have klædt afhandlingen, hvis CSJ havde reflekteret mere indgående over, hvad det egentlig betyder for krønikens udsagnskraft, at den så tydeligt opererer med netop disse legitimerende lag af frelseshistorie og grundlæggelsesfortælling. Ved ikke at gøre dette risikerer CSJ at overtage – mere eller mindre bevidst – de vurderinger og logikker, som Henrik selv har opereret efter. Således er hedningene blot brikker – onde og løgnagtige, javel, men først og fremmest nødvendige – i Guds store frelsesplan. I Henriks optik har hedningene ingen historisk agens. Så grelt står det ikke til hos CSJ, men hvilken rolle hedningene har spillet i deres egen skæbne berøres meget lidt.

Om hedensk handlekraft og sprækker i en tekst

Dette, altså spørgsmålet om hedningernes aktive rolle, er ellers relevant at rejse al den stund, at selve afhandlingens titel „Med ord og ikke med slag“ faktisk er et citat fra Henriks krønike, men udtalt af en he-

densk delegation i en diskussion med biskop Meinhard om grænserne for Meinhards missionsindsats. Ifølge Henrik havde liverne omkring Dvina-floden sendt en delegation til Riga for at høre, hvorfor Meinhard nu ankom med en hær. Biskoppens svar herpå var, ifølge Henrik, at „som hunde vendte tilbage til deres spy, således vendte liverne hele tiden tilbage til hedenskabet“, underforstået at så måtte han bruge vold imod de frafaldne. Udtrykket om hundene, som spiser deres eget opkast, er et i tiden velkendt udtryk for troløshed og apostasi, og CSJ fremstiller her meget fornemt hele dette kompleks af augustinsk voldsteologi (s. 140-141).

Men herefter følger så livernes svar – og titlen på CSJ's afhandling – som faktisk fremstiller et selvbevidst og tydeligt krav om, at missionsbiskoppen nøjes med at nøde sine nye trosfæller til at holde fast ved kristendommen og ikke slippe sin hær løs imod dem, som endnu ikke har antaget den nye tro. Fordi Henrik formidler livernes besked til Meinhard i antikke, bibelske og augustinske termer, tolker CSJ hele meningsudvekslingen som et udtryk for livernes accept af augustinsk teologi. Liverne har næppe læst Cicero, Lukasevangeliet eller Augustin, så hele optrinnet skal nok snarere læses som en (måske naiv) handling for at fastholde en slags synkretistisk balance i området. En balance, som missionsbiskoppen ønskede at bruge sin hær til at tippe.

Henriks krønike rummer flere sigende optrin af denne karakter, men man skal så at sige læse efter sprækkerne i hans narrativ for at finde dem. Et andet eksempel: Den lettiske Caupo er ofte (inklusive af denne anmelder) blevet fremstillet som Henriks drøm om den omvendte hedning, der går til kamp for kristendommen, inden han dør på en måde, der leder tankerne hen på martyriet og måske en efterfølgende helgenkult. Der er dog flere sprækker i historien om Caupo, blandt andet kremeres han frem for at blive begravet, og han nedkæmper sine egne tidligere slægtsmedlemmer. Hos CSJ forbliver Caupo imidlertid i den lidt endimensionale rolle som omvendt præmiehedning. CSJ installerer endda en tydelig forskel mellem oprørs-hedningene, som i 1223 gravede deres døde op for at brænde dem efter hedensk skik, og Caupo, hvis „ligfærd skal ses ind i en kristen kontekst“ (s. 172). For CSJ udtrykker dette Riga-kirkens dygtige og pragmatiske accept af afvigelser: Hvis det kunne fremme kirkens sag at gå på kompromis, så gjorde man det. Denne sprække i Henriks narrativ kunne imidlertid forstås anderledes: Riga-kirken føler sig tvunget til at anerkende en afvigende religiøs og social praksis hos en af dens vigtige militære støtter. Caupo fremstår i en sådan læsning ikke blot som „model-hedning“, men som en strategisk bevidst hersker i sin egen ret.

Teologi og vold – retorik eller virkelighed?

Henriks krønike emmer af vold, og derfor er det ikke overraskende, at den krigsteologi, som har været behandlet flere gange undervejs, endelig får sit eget kapitel. Hermed er også antydnet et tydeligt overlap mellem flere af kapitlernes temaer og en vis redundans i analysen. Det er til gengæld meget svært at undgå med en forfatter som Henrik, der på ingen måde var bundet af nutidige akademiske konventioner og stringens. Væsentligst i dette kapitel står vel analysen af Henriks brug af de gammeltestamentlige apokryfe Makkabæer-bøger, som er flittigt anvendt i anden korstogslitteratur, både før og efter Henrik, og også i andre tekster fra det baltiske område. Således indtager makkabæerne en prominent plads i den tyske ordensridder Peter af Dusburgs *Chronicon terra Prussiae* fra 1320'erne. Makkabæerne i Det Gamle Testamente kæmpede Guds krig imod troens fjender med sigte på at rense landet for „afguderiets urenheder“ (s. 212). Man forstår udmærket, hvorfor Henrik og de øvrige korstogsforfattere var så glade for makkabæerne, som ud over den hellige krig også kunne byde på rigeligt med både massakrer og martyrer, og CSJ's analyse af dette forhold er særdeles overbevisende.

Alligevel dukker spørgsmålet om forholdet mellem virkelighed og litterær konstruktion op igen under læsningen af dette kapitel. CSJ skriver, at „de bibelske rammefortællinger, særligt 1. Makkabæerbog, forlener krøniken med en høj grad af legitimitet omkring den aktuelle krigsførelse“, men der „er ingen grund til at tro, at Henrik overdriver voldsomhederne i sine krigsskildringer“. Men hvorfor dog ikke? Henriks fremstillinger af de systematiske voldshandlinger har netop ofte en så summarisk karakter, at man spekulerer over, om fremstillingen kan være retorisk snarere end faktuel? Hvorom alting er, hvis Henriks fremstilling af de mange massakrer og antallet af omkomne, har noget på sig, så fremstår især det estiske område som ret tæt befolket inden korstogene, hvilket man måske nok kan tvivle lidt på.

Makkabæer-bøgerne viser sig ved en optælling at være den oftest forekommende bibelske tekst i Henriks krønike. CSJ identificerer en lang række steder i krøniken, hvor en anvendelse af bibelske forlæg (Vulgata) kan spores. Det tekstkritiske apparat i den tyske 1955-udgave af krøniken driver denne bibel-identifikation til yderligheder med sine tusindvis af henvisninger; 1959-udgaven oplister langt færre. CSJ er – heldigvis – ikke interesseret i antal, men i anvendelse. Men hvornår kan vi tale om anvendelse i en sådan tekst? Skal der være tale om citater, direkte referencer, mere vakkende allusioner – eller bare en fortælling, der ligner? En diskussion af dette metodiske forhold ville uden tvivl have styrket CSJ's analyser yderligere.

Det kristne liv i Herrens vingård

De to sidste analysekapitler i afhandlingen er akkurat lige så fulde af kløgtige analyser som de foregående. Kapitel 6 er viet til en undersøgelse af, hvordan Henrik anvender det gammel- og nytestamentlige motiv *vingården*. En moderne protestantisk teolog ville nok bruge Jesu lignelse om arbejderne i vingården (Mattæusevangeliet kap. 20), der fik samme betaling for forskelligt arbejde, til at udtrykke noget om en fundamental lighed mellem de troende, uanset samfundsmæssig stand og status. Henrik, derimod, synes først og fremmest at anvende vingårdsmotivet i en mere generisk form, hvor vingården symboliserer Guds rige, som skal passes og vandes for at sætte frugt. Denne anvendelse passer selvfølgelig som fod i hose til Henriks missions-dagsorden, og de mange metaforer om vanding og vækst kan i denne sammenhæng endda forenes med et andet motiv hos Henrik, nemlig det om Riga-kirkens førerstilling. Det sker med et kvikt ordspil på Riga (byen og kirken) og det latinske ord *rigate* (af *rigo* som betyder „jeg fugter“ eller „jeg vander“) (s. 242). Vingårdsmotivet giver endvidere Henrik lejlighed til at skelne mellem de falske og de sande vingårdsarbejdere. De sande er naturligvis at ligne med de kirkelige prælater, der står bag og virker for Riga-kirkens fremgang, men de falske er alle de kristne i området, som ikke støtter fuldt op om dette formål, det være sig danskere, svenskere eller russere.

I det afsluttende kapitel 7 zoomes igen ud til et mere generisk tema, nemlig selve „det kristne liv“, som CSJ analyserer det frem hos Henrik. Ikke overraskende står dåben centralt her. Den kristne dåb signalerede i Baltikums korstogsperiode ikke blot en overgang til kristenheden. Dåben gik hånd i hånd med underkastelsen under nye, kristne herskere, der kunne opkræve tiende og skatter. Det var derfor på ingen måde ligegyldigt, hvilke af de kristne korstogsmagter der var først til at døbe de baltere, som blev voldeligt undertvunget. Henrik latterliggør de danske præster, som for at nå så vidt omkring som muligt blot overlod det til de overvundne estere selv at stænke sig med vievand, mens de ortodokse russere beskyldes for at være mere interesseret i balternes penge end i at gøre dem kristne. De lovede præster dukkede således aldrig op for at færdiggøre dåbshandlingerne, når russerne først havde fået deres betaling.

Jomfru Maria udøvede en anden slags herredømme. Guds moder blev antaget af Riga-kirken som skytshelgen, og krigene blev i et vist omfang udkæmpet under hendes banner. Samtidig var hun den figur, som leverede trøst og udfrielse af faren, når søfolkene på vej til Lübeck kom i fjendelag og havsnød. Mest interessant er dog Henriks fremstilling af jomfruen som en hævnende figur, som ubarmhjertigt straffer modstanderne af Riga-kirkens overhøjhed med død og ulykke.

Tematik over for kronologi?

Som det er fremgået, arbejder CSJ entydigt tematisk i sine analyser. Det har den store fordel, at CSJ kan navigere frit i forhold til krønikens egen kronologi og komme ordentligt i dybden med analysen. Til gengæld rummer denne tilgang en fare for at overse kronologiens betydning: Henriks krønike er strengt kronologisk organiseret og fokuseret på bestemte geografier, som skal underkastes. Først Livland og fra 1208 Estland. Netop med indtoget i Estland synes krøniken at skifte karakter: Volden øges, krigene bliver voldsommere, måske i takt med en øget modstand fra estisk side. De tidligt overvundne liviske stammer indtræder nu i funktioner som hjælpehære mod deres endnu hedenske estiske naboer. Samtidig synes Henriks brug af de bibelske motiver at vokse sig mere omfattende og endnu mere martialske. Det havde været en ekstra bonus, hvis CSJ havde haft mod på også at se på sine i øvrigt fornemme analyser af Henriks teologi i et diakront lys.

Som Henriks krønike er også CSJ's afhandling en veritabel guldgrube af spændende og vigtige analysetemaer. Med sin afhandling har CSJ færdiggjort et gigantisk og enormt inspirerende forskningsarbejde. På trods af afhandlingens imponerende resultater er jeg dog ret sikker på, at vi også fremover kommer til at lokke nye indsigter ud af Henriks krønike.

Torben Kjersgaard Nielsen